

HİNT VE İRAN MİTOLOJİLERİNE GÖRE “MİTRA”

Yrd. Doç. Dr. Hayreddin KIZIL

Dicle Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Özet:

Mitra, antik Arilerin asırlarca inandıkları Güneş ışığı ile ilişkilendirilmiş bir tanrıdır. Mitra tapımı antik Arilerin göçlerinden sonra ortaya çıkan Hint ve İran Arilerinde de devam etmiştir. Her iki toplumun kutsal kitaplarında Mitra ile ilgili bölümlere rastlanmaktadır. Fakat Hindistan’da ilk dönemlerde bu inanç çok güçlü iken sonraları etkisini kaybetmiştir. Mithra olarak isimlendirildiği İran’da ise Hindistan’dakinin aksine farklı dönemlerde değişik şekillerde ortaya çıkmıştır. Bu makalede Hint ve İran toplumlarındaki Mitra inancının tarihsel değişimi ve özellikleri incelenmiştir. Makale hazırlanırken Rigveda ve Avesta ile bu iki kitap hakkında yapılmış çalışmalardan faydalanılmıştır.

Anahtar Sözcükler Rigveda, Avesta, Mitra, Mithra, Hint, İran

MITRA ACCORDING TO INDIAN AND IRANIAN MITHOLOGIES

Abstracts:

Mitra is a god to whom ancient Arians had believed it for centuries and had been related to the sunlight. Worship to Mitra was also continued in Indian and Iran Arians who appeared after immigration of ancient Arians. Parts about Mitra were seen in scriptures of both societies. While this belief was very strong in India in first periods, then it lost its effect. In Iran where it is called Mithra it was seen in different forms at different periods, opposite of in India. In this paper, historical change and properties of Mitra belief in Indian and Iranian societies were investigated. During preparation of the paper, Rigveda and Avesta, and the studies on these two books were exploited.

Keywords: Rigveda, Avesta, Mitra, Mithra, Indian, Iranian

Giriş

Mitra, asırlarca Hindistan ve İran’da etkisini sürdürmüş antik Arilere ait bir ışık tanrısıdır. İsmi nin geçtiği en eski yazılı kaynak M.Ö. XIV yüzyılın sonlarına ait olan bir antlaşma metnidir. Hititlerle Mitanniler arasında gerçekleşmiş olan bu antlaşmada Varuna, Mitra ve Nasatyaşlar adına yemin edilmiştir. “Mitra” isminin geçtiği ikinci yazılı kaynak ise Hintlilere ait Rigveda metinleridir. Diğer bir yazılı kaynak ise isminin Mithra olarak geçtiği Zerdüş’tün Avesta’sıdır.

Hem Hindistan hem de İran'da Güneş'le, Güneşin ışığıyla ilişkilendirilen bir tanrı olan Mitra,¹ Hindistan'da, ilk dönemlerde çok önemli bir tanrı konumunda iken sonraları etkisini kaybetmiştir. Mithra olarak adlandırıldığı İran'da ise Zerdüş öncesi, Zerdüş dönemi ve Zerdüş sonrası dönemlerde üç farklı şekilde ortaya çıkmıştır.

Bu makalede, Vedalar'da Mitra, Avesta'da Mithra olarak geçen Mitra'nın Hindistan ve İran'daki tezahürleri incelenmiştir. Çalışmada Rigveda ve Avesta ile bu iki kitap hakkında yapılmış çalışmalardan istifade edilmiştir. Makalenin birinci bölümünde Mitra'nın kökeni, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise Hindistan ve İran'daki Mitra inancı incelenmiştir. Makaleye Hindistan ve İran'daki tarihi gelişimden sonra bu iki mitolojideki Mitra inancının karşılaştırıldığı bir değerlendirme ve sonuç bölümü eklenmiştir.

1. Mitra/Mithra'nın Kökeni

Sanskritçede dost, arkadaş anlamına gelen “Mitra”,² “Mithra” olarak geçtiği Avesta'da “anlaşma, sözleşme”³ anlamlarında da kullanılmıştır. Her iki sözcüğün yani *Mitra* ve *Mithra*'nın, “akit, anlaşma, antlaşma, ittifak ve söz” anlamlarını çağrıştıran aynı isimden *mitrá* “contract-sözleşme'den” türediği belirtilmiştir.⁴ İki sözcüğün de akit, sözleşme anlanlarına gelen bir sözcükten türemiş olması Mitra'nın güneşten çok ahlaki davranışlarla ilişkilendirilmiş bir tanrı olduğunu göstermektedir. Mitra'yı bu şekilde bilmek onu anlamayı daha iyi sağlayacaktır.⁵

Bu sözcük Ari mitolojisinde, ışığı temsil eden ve Ari Tanrı panteonunda önemli bir mevki bulunan bir tanrıyı ifade etmektedir. Hint Avrupalıların en eski tanrıları arasında yer alan Mitra hakkındaki en eski bilgiler M.Ö. 1380'lere kadar ulaşmaktadır. Bu tarihte, Hititler ile Mitanniler arasında yapılan bir antlaşmada Varuna, İndra ve Nasatya ile birlikte Mitra da şahit tutulmuştur.⁶

Ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren Mitra, İran, Hindistan, Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa gibi dünyanın farklı yerlerine yayılmış hatta bir dönem Roma İmparatorluğunda en etkili din olan Mitraizm'e kaynaklık etmiştir.⁷ Yayıldığı bölgelere göre yeni özellikler kazanmış olsa da temel özelliklerini muhafaza eden Mitra'nın yayıldığı

¹ Franz Cumont, *The Mysteries of Mithra*, İngilizceye çev.: Thomas J. McCormack, Chicago 1903, s.1.

² P. T. Raju, Ningtsit Chan, Joseph M. Kitagawa ve İsmail Raci Faruki, *Asya Dinleri*, Tükçesi, Abdullah Davudoğlu, İnkılab Yayınları, İstanbul 2002, ss.67, 79, Kitabın Hint Dinleri bölümü P.T. Raju tarafından hazırlanmıştır. Taju, “İhtişamlı bir şekilde parıldayan, yağla tapınılan, koruyucu Vişnu, gel bizim Mitra'mız ol.” de geçen Mitra, kelimesinin dost anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Bkz Taju ve diğerleri, *Asya Dinleri*, s.67-79; A.Ragozin Zenaidi, *Media, Babylon, Persia From the Fall of Nineveh To The Persian War*, London 1889.

³ H. Stuart Jones, “Mithraism” *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Edited by James Hastings, New York 1915, c.VIII, s.752

⁴ Hanns-Peter Schmidt, “Mithra i. Mitra In Old Indian And Mithra In Old Iranian”, <http://www.iranicaonline.org/articles/mithra-i> erişim 02/09/2013.

⁵ William W. Malandra, *An Introduction To Ancient Iranian Religions –Reading FromThe Avesta And The Achaemenid Inscriptions*, USA 1983, s.9.

⁶ Kürşat Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991, s.36; Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara 2003, ss.116-117; A. S. Geden, *Select Passages Illustrating Mithraism*, Great Britain 1925, s.5.

⁷ Bkz Hayreddin KIZIL, “Mitra'dan Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 17, sayı: 55, Erzurum 2013, s.113-136.

tüm yerleri ve buralarda aldığı yeni özellikleri çalışmak çok geniş bir araştırmayı gerektireceğinden bu makalede sadece Hindistan ve İran'daki Mitra inancı incelenmiştir.

2. Hint Mitolojisinde Mitra'nın Yeri

Mitra hakkındaki en eski kaynaklardan biri Anadolu'dan sonra görüldüğü ilk yer olan Hindistan'daki *Veda*⁸ metinleridir. Hint mitolojisinin en eski kaynakları olarak kabul edilen Vedalar, Rigveda, Yacur-veda, Sâma-veda ve Atharva-veda olmak üzere dört bölümden oluşur. Bunların en eskisi Rigveda'dır. Rigveda, yüzyıllarca birbiri ardınca gelen rahip-şairler tarafından düzenlenmiş ilahilerden oluşmaktadır. Bu eser, Hint tanrılarına hitap eden 1028 ilahiden oluşmaktadır. Bunların 250'den fazlası İndra'ya, 200 tanesi ateş tanrısı Agni'ye, 120'si Soma'ya seslenmektedir. Bunların dışında, güneşe, rüzgâra, yağmur tanrısına, fırtına tanrılarına seslenen sayısız ilahi vardır.⁹ Bu ilahiler çeşitli şekillerde, kurbanlarla, yerel ayinlerle ve dönemin dini düşünceleriyle ilişkili olup, esasta tabiat güçlerinin şahıslar haline getirilmesini ifade eden tanrılara ibadetle ve ecinnilerin şerrinden kurtulmakla ilgilidirler.¹⁰

Rigveda'da yer alan ilahiler arasında sadece bir tanesi Mitra'ya adanmış¹¹ olmasına rağmen Rigveda'nın birçok yerinde Mitra, Varuna ile birlikte anılmakta ve Varuna ile birlikte kendisine de yakarılmaktadır.¹²

Sadece Mitra'ya seslenilen ilahide Mitra'nın görkeminden, gücünün yerde ve gökte etkili olduğundan, kendisine sunu verildiğinden bahsedilmektedir. Mitra, insanları doyurmada, kutsal kanunu savunmak için çabalamaktadır. Bu ilahide üç yerde Mitra'nın, Aditi¹³'den geldiği vurgulanmaktadır. Kendisine iki yerde Aditya, bir yerde "Büyük Aditya" şeklinde hitap edilmektedir. Aynı ilahide Mitra'nın destek verdiği kişiye veya topluma, bölgeye zarar verilemediği ifade edilmektedir. Kutsal adağa katılan, mütevazı olan Mitra'nın kanunlarına uyan kişi Mitra'nın merhameti ve iyiliğinin güvencesinde kalır. Mitra, adil egemen kral olarak doğdu. Merhametli, iyilik ve lütuf doludur. İnsan ırkının

⁸ *Veda* kelimesi, "vid" kökünden türetilmiştir, "vid" sözcüğü, Yunanca *oida* kelimesi gibi, hem görmek (Latince videre) hem de bilmek anlamlarına gelmektedir. Gözün duyular arasında önemli bir bilgi edinme aracı olma özelliğinden dolayı, görme duyusu burada bilmenin sembolü olarak kullanılmıştır. Bkz Rene Guenon, *Vedanta'ya Göre İnsan ve Halleri Hint Felsefesinde Kamil İnsan*, Çev: Atilla Ataman, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2002, s.21

⁹ Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.176.

¹⁰ C.A. Kadir, "İslam Öncesi Hint Düşüncesi", *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, c.I, s.33.

¹¹ Schmidt, "Mithra i. Mitra In Old Indian....", Mitra'ya seslenen ilahi için bkz <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv03059.htm> sitesi erişim 02/09/2013.

¹² Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s.62. Mitra ve Varuna'ya birlikte yakarılan bazı yerlerin çevirisi için bkz Taju ve diğerleri, *Asya Dinleri*, s.51, 56, 59; Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s.174. Rigveda'da Varuna'ya seslenen 10 ilahi varken Mitra ve Varuna'ya birlikte seslenen 24 yer ve Varuna, Mitra ve Aryaman'a seslenen bir ilahi vardır. Bu ilahilerin Rigveda'daki yerleri için bkz <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/index.htm> adresindeki kitaplar erişim 15/09/2013

¹³ Aditi, Hint mitolojisinde bazı tanrıların annesi kabul edilmektedir. Rigveda'nın 9. Mandala'sının 114. İlahisinin 3. Bölümünde yani 9/114-4 dayanarak bunların yedi tane oldukları belirtilmiştir. Bkz Jones, "Mithraism", s.752. İlgili yer için bkz <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09114.htm> erişim 15/09/2013.

koruyucusudur. En şerefli, şöhretli ve ihtişam vericidir. Onun zaferi uzaklarda duyulur. Kudretiyle gökyüzünü aşar.¹⁴

Bazı ilahilerde Mitra, Varuna'nın kardeşi, Aditi'nin oğlu olarak kabul edilmektedir.¹⁵ Hint mitolojisinde Varuna ve Mitra arasındaki yakınlığa dikkat çeken Zenaide, ikisinin bir kişiymiş gibi algılandığını belirtmiştir. Hint inancına göre bu iki tanrı aynı arabayı süren aynı şeyleri düşünenlerdir. İki beraber kozmik düzeni ve doğruluğu muhafaza etmekte, kişinin yaptıklarını ve kalbini izlemekte aynı anda görmekte aynı anda bilmektedirler.¹⁶ Güneş sık sık Varuna'nın gözleri olarak anıldığı gibi Mitra-Varuna'nın da gözleri olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Mitra'nın Hint panteonundaki görevi Tanrılarla insanların arasını bulmak olmuştur.¹⁸

Bu ikisinden Varuna, bir dönem Hint panteonunda en önemli tanrılar arasında yer almıştır. Varuna'nın adı *vr*, fiil kökünden "kaplamak, içermek" anlamından gelir. Dünya ve göğü çevreleyen suların tanrısı olarak kabul edilen,¹⁹ başlangıçta bir gök tanrısı olarak tapınılan Varuna, bu özelliğiyle Yunan mitolojisindeki Ouranos'a (Uranüs) denk gelmektedir.²⁰ Varuna'nın, her şeyi kuşattığı ve kâinatın hâkimi olduğu kabul edilmiştir. Varuna, Vedalar çağında inişe geçmiş²¹ bu üstün makamını yitirmiş ve okyanusların tanrısı durumuna düşmüştür.²²

Mitra ise, hükümdarlığın barışçı, iyi niyetli, hukuki ve ruhban yönlerini canlandırarak, Varuna'yla birlikte hükümdarlık sıfatlarını paylaşır. Mitra, kişileştirilmiş "Sözleşme"dir. İnsanlar arasındaki anlaşmaları kolaylaştırır ve insanların, taahhütlerini yerine getirmesini sağlar. Güneş Mitra'nın gözü olarak kabul edilir, böylece hiçbir şey gözünden kaçmaz. Eliade'a göre Mitra'nın dinsel düşünce ve etkinlikteki önemi, özellikle hem antitezi hem de tamamlayıcısı olduğu Varuna'yla birlikte anıldığında ortaya çıkar. Varuna'dan soyutlandığında ikincil düzeyde kalmaktadır.²³

Rigveda'da Mitra ve Varuna'nın beraber geçtiği yerlerden birinde güneşin ikisinin gözü olduğu belirtilmiştir.

Güneş'e, Surya'ya hitap edilen bir ilahide şunlar kaydedilmiştir:

"Mitra ve Varuna'nın dünyayı görmesini sağlamak için Güneş, göğün ortasında kendini gösterir."²⁴

¹⁴ <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv03059.htm> erişim 14/05/2012

¹⁵ Rigveda'da geçtiği iki yer için Bkz <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10036.htm> ve <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10132.htm> erişim 15/09/2013.

¹⁶ Zenaide, s.41-42.

¹⁷ Zenaide, *Media, Babylon, Persia*, s.41-42.

¹⁸ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s.62.

¹⁹ Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s.176; Martin Haug, *Essays On The Sacred Language, Writings, And Religion of The Parsis*, London 1907, s.267.

²⁰ Müller, *Contributions To the Science of Mythology*, c.II s.546.

²¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, Çev: Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, c.I, s.246. Vedalar çağında Rudra Şiva ve Vişnu gibi tanrılar ön plana çıkmıştır. Bkz Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*..., c.I, s.257.

²² Taju ve diğerleri, *Asya Dinleri*, s.51; Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar* s.55-56; Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s.68-69.

²³ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*..., c.I, s.249.

²⁴ <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01115.htm> erişim 14/05/2012. Türkçe çevirisi için bkz Taju ve diğerleri, *Asya Dinleri*, s.57.

“Tanrılardan oluşan harika küme, Mitra’nın, Varuna’nın ve Ateş’in gözü doğdu O yeri ve göğü ışığıyla dolduruyor.”²⁵

Yukarıdaki iki yerde güneşin kendisinin Mitra’dan farklı olduğu görülmektedir. Hint mitolojisinde Mitra dışında güneşle ilişkilendirilen başka tanrılar da mevcuttur. Vedik tanrıları, göğün, havanın ve yerin tanrıları olmak üzere üç kısma ayıran C.A. Kadir, bunlar arasında Mitra’yı göksel tanrılar içinde kaydetmiştir. Mitra’nın, Güneşin müşfik gücünün şahıslştırılmışı olduğunu belirten C.A. Kadir, Güneşin özellikleri ile ilgili çeşitli unsurların beş tanrıyla temsil edildiğini ifade etmiştir. Bunlar:

- Güneşin müşfik gücünün şahıslştırılmışı, “Mitra”,
- Şafağın kocası olarak kabul edilen, güneşin özel adı olan “Surya”,
- Güneşin hayat verici faaliyetleri olan “Savitri”,
- Güneşin cömert gücünü şahıslştırılan kırların tanrısı “Pusan”,
- Ve bu panteonda merkezi bir yer tutan “Vişnu”.²⁶

Hindistan’da tanrıların üç kısım halinde sınıflandırılmış olması ve Güneş’le ilgili özelliklerin beş tanrıyla temsil edilişi Hint-Avrupalılardaki tanrı anlayışından kaynaklanmaktadır. Hint-Avrupalılarda *tanrı* sözcüğünün çok sık kullanıldığını belirten Kürşat Demirci, onların kullandığı bu terimle günümüzde kullanılan terim arasında kavram ve konteks açısından farklılık olduğunu belirtmiştir. Demirci, *tanrı* kelimesinin eski toplumlarda her şeyin arkasındaki ana prensip anlamına geldiğini ifade etmektedir. Buna göre tabiatta var olan her şey kendinden önceki bir ilk prensibin (karma) sonucu meydana gelmekteydi. Tabiattaki herhangi bir şey incelendiğinde, arkasında başka bir prensibin olduğu keşfediliyordu. Her şey bir başka şeyden yapılmıştı. Demirci’ye göre her şeyin bir sebebi olduğu inancı Hindu düşüncesinde öylesine hâkim olmuştu ki, sonraları ortaya çıkacak olan *karma* doktrini ve tenasüh inancı tamamen bu kaynaktan doğmuştur.²⁷

Mitra’nın, Varuna ile ayrılmaz bir biçimde yan yana anılışı Rigveda’larda başlamamıştır. Bu durum Mitra ve Varuna’nın ilk defa geçtiği antlaşmada karşımıza çıkmaktadır. İkisinin yan yana İndra ve Nasatya (veya Aşvin’ler)²⁸ ile birlikte anılmaları ilk defa Hititler ve Mittaniler arasındaki antlaşmada görülmüştür. Georges Dumezil’e göre bu antlaşmada o günkü toplumsal tabakalaşmanın etkisi görülmektedir. Hint-Avrupa mitolojilerini ve dinlerini karşılaştırmalı olarak incelediği eserlerinde, Georges Dumezil, Hint-Avrupalılarda toplumun üç bölüme ayrıldığını belirtmiştir. Bu yapının, M.Ö. 1380’lerde Mitanni Kralı ile Hurriler arasında yapılmış olan antlaşmada dört büyük Ari tanrısı Varuna, Mitra, İndra ve Nasatya’ya yemin edilmiş olmasında görülebileceğini iddia

²⁵ <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01115.htm> erişim 15/09/2013. Türkçe çevirisi için bkz Taju ve diğerleri, *Asya Dinleri*, s.56.

²⁶ Kadir, “İslam Öncesi Hint Düşüncesi”, c.I, s. 36.

²⁷ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, s.62-63.

²⁸ Nasatya, *Aşvinler* olarak da bilinen at-insanlar, at-tanrılar olarak da tanımlanırlar. İkizdirler. Bunların birini veya ikisini birden tanımlamak için Nasatya denilmiştir. Güneşle kısırağın ikiz oğulları, Tanrıların doktorları olarak kabul edilmişlerdir. Bkz Wendy Doniger O’Flaherty, *Hindu Mitolojisi*, Çev Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, s.300; Campbell, *Batu Mitolojisi*, s.292; Kadir, c.I, s.35. Nasatya ile ilgili Vedalar’da geçen bir bölüm şu şekildedir: “Ben ona bölünemez Dyad (bölünemez tanrılar, yani aslen iki olan Aşvinler) diye tapıyorum. Taju ve diğerleri, *Asya Dinleri*, s.103. Ayrıca Aşvinlere seslenen bir ilahi için bkz <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01003.htm>

²⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*..... c.I, s.239.

etmiştir. Burada egemenliğin iki ana özelliğinde yasama erkini Mitra, din erkini ise Varuna temsil etmiştir. Mitra'ya ışılıtlı iyi yüreklilik “güneş” barışı ve bağış; Varuna'ya ise kötülerin cezalandırılması “gece” şiddeti ve büyü görevi verilmiştir.²⁹ Nasatya ise halkın ve çiftlik hayvanlarının sağlığıyla ilgiliyken, İndra tam anlamıyla bir savaş tanrısıdır. Yani Hint toplumunda görülen üç temel sınıf bu dönemde yapılmış antlaşmada öne çıkmıştır.³⁰

Dumezil'e göre toplumun rahipler savaşılar, çiftçiler şeklinde üç sınıfa bölünmesine, üç işlevli bir dinsel ideoloji denk düşüyordu. Bunlar, büyüsel ve hukuksal egemenlik işlevi, savaşçı gücün ve tanrıların işlevi son olarak da bereket ve ekonomik refah tanrıların işlevi. Bu tabakalaşmada her bir sınıfı bir tanrı temsil etmiştir. Buna göre Eski Hindistan'da *brahmanalar* (rahipler, kurban törenlerini yönetenler), *kşatriya* (askerler, cemaatin koruyucuları) ve *vaisya* (üreticiler) toplumsal sınıflarına büyüsel ve hukuksal işlev olarak Varuna ve Mitra, savaş konusunda İndra ve çiftçiler konusunda ikiz tanrılar Nasatyalar denk düşmüştür.³¹

Bunlardan Varuna ve Mitra bir arada görünmelerine rağmen iki farklı gücü temsil etmekteydiler. Varuna'nın, fiziksel ve ahlaki düzeni savunduğuna inanılmakta iken, Mitra'nın, insanlar arasındaki anlaşmalarda, her şeyi gören özelliğiyle, güveni sağladığına inanılmıştır.³² Eliade, Eski Hintlilerin Mitra'yı “düşünen, açık, düzenli, sakin, iyi niyetli, dinsel görünümüyle “egemen tanrı” ve Varuna'yı “saldırgan, karanlık, ermiş, şiddetli, korkunç, savaşçı görünümüyle” hükümdar olarak kabul ettiklerini belirtmiştir.³³

Hint mitolojisinde Varuna'nın yanı sıra Aryaman ve Bhaga da, Mitra ile birleştirilmiştir. Aryaman, Ariler toplumunu korur; özellikle konukseverliği oluşturan vasıfları yönetir ve evliliklerle ilgilenir. Adı “pay” anlamına gelen Bhaga ise, zenginliklerin dağıtımını sağlar. Aryaman ve Bhaga, Mitra ve Varuna'yla (ve kimi zaman da başka tanrılarla) birlikte, Aditya'lar grubunu ya da tanrıça Aditi'nin oğullarını oluşturur.³⁴

Buraya kadar yazılanlardan da anlaşılacağı gibi Mitra, Hint mitolojisinde bir zamanlar önemli bir konumda bulunmaktaydı. Güneşin ışığını temsil etmesinin yanında, antlaşmaya uymayı, Dumezil'e göre dünyevi hükümdarlığı temsil etmekteydi. Bu inanç Hindistan'da uzun süre etkili olduktan sonra zamanla zayıflamaya başlamıştır. İlk dönemlerde Varuna ile bağlantılı olarak çok önemli bir konumda bulunan Mitra, daha sonraki süreçlerde yeni etkileşimler sonucu ilk dönemlerdeki etkisini kaybetmiştir. Hatta bir Tanrı olarak Mezopotamya, Anadolu ve Roma'ya kadar gitmesine rağmen Hindistan'daki gücü zayıflamıştır.

²⁹ *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Yöneten: Yves Bonnefoy, Türkçe Baskıyı Yayına Hazırlayan: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, c.II, Ankara 2000, s.800.

³⁰ J.P. Mallory, *Hint Avrupalıların İzinde Dil, Arkeoloji ve Mit*, Çev: Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s.154.

³¹ Bkz Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*..... c.I, s.238. Aynı şekilde İran'da da toplumsal yapı üç bölümden oluşmaktaydı. Avesta da, rahipleri (athra-van), savaşçıları (savaş arabalarında savaşanlar, rathaê-star), çiftçileri (vasty fsuyant) birbirinden ayırmıştı. İran'ın Hindistan'dan farkı, İran'da bu toplumsal bölünmenin bir kast sistemi halinde katılaşmamış olmasıydı. Bkz Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*....., c.I, s.238.

³² Jones, “Mithraism”, s.752.

³³ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*....., c.I, s.239.

³⁴ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*....., c.I, s.249.

3. İran Mitolojisinde Mitra'nın Yeri

Mitra inancının görüldüğü bir başka yer de Hindistan gibi Arilerin göç ettiği yerlerden biri olan İran'dır. İran'daki Mitra inancı ile Hindistan'daki Mitra inancı arasında temel noktalarda benzerlikler olmasına rağmen Mitra'nın İran'daki konumu farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Hindistan'da ilk dönemlerde Varuna ile bağlantılı olarak önemli bir konumda bulunan Mitra zamanla etkisini yitirmişken, Mithra olarak anıldığı İran'da³⁵ Zerdüş öncesi dönemde, Zerdüş döneminde ve Zerdüş sonrası dönemde farklı şekillerde tezahür etmiştir.³⁶

Mithra, Zerdüş'ün ortaya çıkışından asırlarca önce İran'daki halklar tarafından kutsanan ve tapılan tanrılar arasında yer almıştı.³⁷ Zerdüş öncesi İran'ında, Mithra, Hindistan'da olduğu gibi ışık ve doğruluk tanrısıydı. Her şeyi aydınlık içinde gördüğüne, insanları eşit bir şekilde yargıladığına inanılmaktaydı.³⁸ Fakat Zerdüş, ortaya çıktığı dönemde monotezmi vurgulamış Mithra ve diğer tanrıları reddetmiştir. Bu tanrıyı hem pagan olması hem de savaşçı karakterinden dolayı reddeden³⁹ Zerdüş'ün Mithra'yı kabul etmemiş olmasının en önemli delili Avesta'nın Zerdüş'e ait tek bölümü olarak kabul edilen Gathalar'da⁴⁰ "Mithra" isminin geçmemiş olmasıdır.⁴¹

Zerdüş, Mithra'yı reddetmiş olmasına rağmen Mithra'ya olan inanç halk arasında etkisini kaybetmemiş, din adamı sınıfını oluşturan *magi*⁴² rahiplerinin etkisi ile Mithra tapımı devam etmiş, Kuzey Batı İran'ın yüksek yerlerinde önemli bir tanrı olarak etkisini sürdürmüştür.⁴³ Challaye, bu dönemde Mithra'yı baş tanrı aşamasına çıkaran gizli bir mezhebin söz konusu olabileceğini ileri sürmüş, bu mezhebin Mithra inancına totemizmden gelen kutsal bir hayvanı, boğayı eklediğini kaydetmiştir.⁴⁴

Zerdüş döneminde etkisi azalan Mithra tapımı, Zerdüş'ten sonra özellikle Akamenidler/Ahamenişler (M.Ö.550–330) döneminde tekrar önem kazandı. Erken Ahameniş yazıtlarında yalnızca Ahura Mazda'ya "tanrıların en büyüğü" diye yakarılmışken sonraki yazıtlarda Ahura Mazda'ya ek olarak Mithra ve tanrıça Anahita'ya

³⁵ Jones, "Mithraism", s.752.

³⁶ Mitra, İran'da "Mithra" olarak anıldığı için bundan sonra "Mithra" ifadesi kullanılmıştır.

³⁷ Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012, s.296 ve 350.

³⁸ Bkz Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, Çev: Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 2002, s.105.

³⁹ Erkan İznik, "Anadolu'daki Gizemli Işık: Mithra", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri, Türksev Yayınları, Ankara 2004*, s.637.

⁴⁰ *Avesta Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*, Çev: Fahriye Adsay/İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2012, s.22; Ali Şeriati, *Dinler Tarihi*, Çev: Erdoğan Vatansever, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2001, s.457, 482; Jones, "Mithraism", s.752.

⁴¹ Challaye, *Dinler Tarihi*, s.106; *Avesta Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*, 229–268; Geden, *Select Passages Illustrating Mithraism*, s.5.

⁴² Herodot, tarihinde Medlerin çeşitli boylardan oluştuğunu söyledikten sonra onları şu şekilde sıralamaktadır. Bus'lar, Paretaken'ler, Strukhat'lar, Arizant'lar, Budi'ler Ve Mag'lar. Bkz Bkz Herodotos, *Tarih*, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 59.

⁴³ *Catholic Encyclopedia*, "Mithraism" maddesi bkz <http://www.newadvent.org/cathen/10402a.htm> erişim 15/05/2012. Bu durum Sasaniler devrinde de devam etmiş, imparatorluğu batısındaki yerlerde Mithra, güçlü bir şekilde etkisini sürdürmüştür. Bkz Shaul Shaked, *Dualism in Transformation Varieties of Religion in Sasanian Iran*, London 2005, s.95.

⁴⁴ Challaye, *Dinler Tarihi*, s.106.

imparatorluk sülalesini ve krallığı kutsamaları için yakarılmıştır.⁴⁵ Bu dönemde Mithra, Ahura Mazda'dan sonra gelmiş ve Tanrıça Anahita ile birlikte anılmış, Mithra, ışık tanrısı, Anahita ise su tanrıçası olarak kabul edilmişti.⁴⁶

İran ve Hint Mitra'sını karşılaştıran Taraporewala'ya göre eski Hindistan'da hep Varuna ile ilintilenmiş olan Mithra, Zerdüşt döneminde Ahura Mazda, (Hindistan'daki Mitra'nın ikiz kardeşi olan Varuna'nın karşılığı) ikisinin tüm niteliklerini kendinde topladığı için Gathalar'da birkez bile geçmemiş olmasına rağmen sonraki Avesta literatüründe Mitra yine Ahura ile ilişkilendirilmiş, iki varlığa birlikte sonsuz, yüce ve kutsal iki tanrı olarak yakarılmıştır. Sonraki dönemlerde Hurşid (Güneş), Mitra'nın en yakın arkadaşı olmuştur. Bu dönemde Mitra'nın en önemli görevi, Raşnu'yla (adalet) ilintili olarak "ayrılan ruhlar" için yargıç olarak bulunmasıdır. Mithra, aynı zamanda "geniş otlakların tanrısı" olarak, sulara hükmeden tanrı, Aredvisura Anahita ile ilintilidir.⁴⁷

Zerdüşt'ün çabalarına rağmen Mithra, gerek gezgin *magi* rahipleri aracılığı ile gerekse İran'da kurulan imparatorlukların genişlemesi ile zamanla etki alanını genişletmiştir. Mezopotamya ve Anadolu üzerinden batıya taşınan Mithra, Persler arasında Işık Tanrısı ve dolayısıyla karanlığın düşmanı, aynı zamanda kralların koruyucusu, siyasal düzenin ve imparatorluk ordularının yoldaşı kabul edildi. Mithra, bu dönemde Persler arasında ciddi biçimde taraftar kazanmış, yeni sıfatlarla zenginleştirilmiştir.⁴⁸

Mithra'nın, Zerdüşt sonrası dönemdeki etkisi bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bilindiği gibi Avesta, Mecusiliğin kutsal kitabıdır. En eski bölümü Zerdüşt'e isnad edilen Gathalar olmasına rağmen muhtevası itibariyle asırlar içerisinde derlenmiş metinlerden oluşmaktadır.⁴⁹ Gathalar'da Mithra ismi geçmemiş olmasına rağmen Avesta'nın tanrılara seslenen ilahileri içeren *Yeşt* bölümünde Avesta'nın en uzun yeştlerinden biri olan Mithra Yeşt eklenmiştir.

Eliade, Mithra Yeşt'in, Mithra'nın, Zerdüşt reformundan önce bulunduğu yüksekliğe yeniden çıkarılmasını anlattığını ve gerekçelendirdiğini ifade etmiştir. Eliade'a göre ilahinin sonunda iki tanrı birleşince; yazar (Mithra'yı yazan), Vedalar'ın iyi bilinen isim çifti Mitra-Varuna'nın bir yansıması olan, *Mithra-Ahura* formülünü kullanır.⁵⁰ Eliade'ya göre Dinler Tarihi'nde bu görüngüye sıkça rastlanır: Bir tanrıya, büyük tanrılar katına geçici veya kalıcı olarak yükseltilebilmesi amacıyla, gerekli bütünlüğü" elde etmesi için kimi zaman birbirleriyle çelişen birçok vasıf yüklenir.⁵¹

⁴⁵ Irach J.I. Taraporewala, *Zerdüşt Dini Zerdüşt'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, Çev: Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, ss.188-189. Tam olarak II. Artakserkes'in M.Ö.405-359) yazıtlarından itibaren, Ahura Mazda'nın yanında Mithra ve Anahita yerlerini aldı. Bkz, Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*....., c.I, s.392. Ayrıca bkz Malandra, *An Introduction To*.....s.24 ve 47.

⁴⁶ *Catholic Encyclopedia*, "Mithraism" maddesi bkz <http://www.newadvent.org/cathen/10402a.htm> erişim 15/05/2012

⁴⁷ Taraporewala, *Zerdüşt Dini Zerdüşt'ün Gathaları*....., s.187.

⁴⁸ İznik, "Anadolu'daki Gizemli Işık: Mithra", s.637.

⁴⁹ Şinasi Gündüz, "Mecusilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.513.

⁵⁰ "Mithra ve Ahura'ya, iki büyük ölümsüz, kutsal tanrıya; yıldızlara, aya, güneşe, baresma ürününü veren ağaçlara da adak sunarız. Mithra'ya, bütün ülkelerin efendisine kurban sunarız." (Mithra Yeşt 10:145). Bkz *Avesta Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*, s.426.

⁵¹ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*....., c.I, s. 395.

Sıraç Bilgin, Mithra Yeşt'te kullanılan dilin Zerdüşt'e ait olan Gathalar'la benzer olduğunu bunun bu yeştin Gathalar ile daha sonraları yazılmış dini metinler arasındaki bir dönemde yazılmış olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Buna göre Zerdüşt'ün ölümünden sonra Mithra dinini, Ahura Mazda dini ile bağdaştırmaya çalışan *Maguların* çabalarıyla bu yeşt'in metinleri üzerinde değişiklikler yapılmış ve Avesta'ya eklenmiştir. Bu değişikliklerle Mithra, Zerdüşt dinine eklenmiş, Yeşt'in kendisi Zerdüşt'e mal edilmiştir.⁵² Burada Mithra'nın Ahura Mazda tarafından yaratıldığı, bin kulağı, onbin gözü olduğu ve bir *yazata/ized* olduğu belirtilmektedir.⁵³

Özetle Mithra, Zerdüşt sonrası dönemde eski konumunu kazanmış hatta Avesta'ya da geçmiş, Avesta literatüründe, "Ahura" olarak isimlendirilmiş⁵⁴ ve kendisine göksel ışığın tanrısı olarak yakarılmıştır.⁵⁵ Hint mitolojisinde güneş ve güneş ışığı için ayrı tanrıların kabul edildiği gibi İran mitolojisinde de Hurşid olarak isimlendirilen Güneş, güneş ışığı olarak kabul edilen Mithra'dan farklı olarak kabul edilmiştir.⁵⁶ Avesta'da Güneş'in kendisine, Hurşid'e, hitap edilmiş bir yeşt mevcuttur.⁵⁷

Mithra'nın İran'daki konumunun daha iyi anlaşılabilmesi için Mecusilik inancındaki *Ameşa Spenta/İmşaspend* ile *Yazata/İzed* konusunun da anlaşılması gerekmektedir. Zerdüşt inancına göre en üstün Tanrı Ahura Mazda, *Ameşa Spenta* ve *İzedler* ile kâinatı yönetmektedir. Bunlardan *Ameşa Spenta*'lar, Ahura Mazda inancında en büyük melek olarak kabul edilmektedirler. *Ameşa Spentalar* "Ölümsüz Kutsallar, Kutsal Ölümsüzler, Temiz Ölümsüzler" şeklinde isimlendirilmişlerdir. Altı tanedirler fakat daha sonra Ahura Mazda da bu sayıya eklenerek yedi tane olarak kabul edilmişlerdir. Bunlar Vohu Manah (Behmen), Ordibehişt (Aşa), Şehriver, Spandarma, Hardad ve Mordad'dır.⁵⁸ Ahura Mazda tarafından kendisine işlerinde yardım etmeleri için yaratıldıklarına inanılan *Ameşa Spentaların* herbiri özel bir karaktere ve Ahura Mazda adına veya onun temsilcisi olarak hareket ettikleri belirli bir alana sahiptirler.⁵⁹

Mecusilikte *Ameşa Spentalardan* ayrı olarak, *yazata/İzed* tabir edilen tanrıların varlığı da kabul edilmiştir. Bunlar, Ahura Mazda'nın iradesini daha ayrıntılı olarak yerine getiren bir grup küçük ruhlar veya tanrılar olarak kabul edilmişlerdir. Avesta dilinde *yazata* terimi onore edilmeye veya övülmeye değer "tapınmaya değer, saygı duyulan" anlamına gelmektedir. *Yazataların* ayrı bir kimliği onlara adanmış olan bireysel övgü ilahileri (Yeştlar) nedeniyle muhafaza edilmektedir. Avesta'da kaydedilmiş *yazatalar* iki grup olarak dikkat çekmektedir. Bunlar, Mithra, Vayu, Verehaghna, Haoma vs gibi hem Hint hem de İranlılarda ortak olanlar ile "Arevi Sura Anahita-güçlü kusursuz Anahita", "Sraoşa-

⁵² M. Sıraç Bilgin, *Zarathuştra*, Berfin Yayınları, İstanbul 2003, s.155.

⁵³ *Avesta Zerdüştülerin...*, s.404.

⁵⁴ Malandra, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/293595/ancient-Iranian-religion/68328/Origin-and-historical-development#ref559647> erişim 08/02/2012

⁵⁵ Taraporewala, *Zerdüşt'ün Gathaları*, s.186.

⁵⁶ Hurşid, aydınlık ve şefkat meleği nitelendirmeleriyle tanıtılır. Avesta'da anlatıldığına göre Hurşid, Mithra'den ayrı bir nesnedir. Ancak eski devirlerden beri bu iki nesne birbirlerine benzer özelliklerle tanınmaktadır. Hurşid de kutsal yedi gezegeniyle birlikte ebedi varlıklardan kabul edilmiştir. Bkz Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s.392.

⁵⁷ Güneş'e, Hurşid'e hitap edilmiş "*Khwarşed Yaşt*" ilahisi için Bkz *Avesta Zerdüştülerin...*, s.386-388

⁵⁸ Bkz Asiye Tıgılı, *Zerdüşt Hayatı ve Öğretisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, s.139,162

⁵⁹ *Avesta Zerdüştülerin...*, s.12.

Kulak veren”, “Raşnu-gerçek adalet”, “Asman-gökyüzü”, “Zamyad-yeryüzü” gibi sadece İran’da mevcut olanlar şeklindedir. *Yazataların* en önemli görevlerinden biri, sunular ve kurbanlarla onlara başvurulara çeşitli lütuflarda bulunmak ve yardım etmektir.⁶⁰

Mithra da, Ahura Mazda tarafından yaratılmış olan bir *yazata* olarak kabul edilmiştir. Fakat daha sonraları Mithra’ya başka *yazataların* yardım ettikleri kabul edilmiştir. Aslında Mithra Yeşt baştan sona okunduğu zaman Mithra’nın eski konumunun geri kazandırmaya çalışıldığı ve bu yeşt’in bunu gerekçelendirme için yazıldığı izlenimini vermektedir. Mithra Yeşt’in yanında Avesta edebiyatında *Niyayiş* olarak bilinen ve günlük temel beş duayı içeren metinler beş unsura, Güneş’e, Mithra’ya, Ay’a suya ve Ateş’e atfen okunmaktadır.⁶¹

Mithra, İran’da da, Hindistan’da olduğu gibi başlangıçta bir ışık tanrısı olarak kabul edilmiş olmasına rağmen Zerdüşt sonrası dönemde, Mithra’ya zamanla zafer, bereket, adalet gibi görevler verilmiş ve savaş, zafer, doğruluk tanrısı olarak kabul edilmiştir. Vedik Mitra ile İranlı yeni Mithra arasındaki temel fark yeni Mithra’nın savaşçı özellikler kazanmış olmasıdır. Vedik mitolojide savaş tanrısı görevini İndra yüklenmişti. İndra aynı zamanda Mithra gibi antlaşmaları kontrol eden ve bu işle sorumlu tanrı konumundaydı.⁶²

Mithra, bu özelliklerinin yanında başka *yazata* lardan destek de almıştır. Mithra, savaşçıların koruyucusu, olarak yanına Verethraghna’yı/zaferi almış, doğruluğun koruyucusu olarak Sraoşa/ilahi yasaya itaat, Raşnu/adalet ve Arştat-sızdırmazlık ile ilintilendirilmiştir. Yine refahın dahi vasisi olarak Aşa Vahişti-zenginlik ve Parendi-bolluk şeklinde çağırılmıştır.⁶³ Eski İran inançlarına göre ezelden beri var olan aydınlık ile şimdiki aydınlık arasında bir araç olan Mithra, bazen yaratıcı bazen yaratılan, çoğu zaman da yaratıcı ile yaratılan arasında bir haberci olma görevini de yüklenmiştir.⁶⁴

Mithra’nın diğer *yazataları* yanına almasını farklı bir şekilde yorumlayan Esat Korkmaz’a göre Mithra, yaratıcı olmaktan çok aracı bir tanrıdır. Güneş tanrı ile insanlar arasında yer alır; insanların ruhlarını esenliğe kavuşturmaya çalışan bir kurtarıcı olarak öne çıkmıştır. Asıl Tanrısal kaynaktan ya da Güneş tanrı olarak algılanan ışık kaynağından gelen bir ışın olduğuna inanılmıştır. Kısacası doğruluğun, yönetim ve adaletin tanrısı olarak kabul edilmiş olan Mithra, zamanla Dayu (savaş tanrısı) ve İndra (zafer tanrısı) olarak Baga (bağışlayan, esirgeyen) unvanını aldı.⁶⁵

Mithra’nın farklı özelliklere büründürülmesi onun temel özelliğine dayandırılmıştır. Buna göre İran’lı Mithra, Hint’li Varuna’nın görevi olan bazı özellikleri almıştır. Bu özellikler, yani savaşçı gücü yönlendiren göreve ait pek çok öğeyi ele geçirmesi onun antlaşmaları koruyan tanrı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü doğru ittifakı koruyabilmek için, bazen kılıcı kullanmak gerekir ve Mithra da bunu yapmaktan geri

⁶⁰ *Avesta Zerdüştilerin....*, s.13. Asiye Tıǧlı, Ameşa Spenta ile yazataların tam olarak neyi ifade etkilerinin Mecusilikte en karışık ve en çok tartışılan konular arasında olduğunu belirtmektedir. Bkz Tıǧlı, *Zerdüşst Hayatı ve Öğretisi*, s.139.

⁶¹ Mehmet Alıcı, *Kadim İran’da Din Monoteizm’den DUALİZM’e Mecusi Tanrı Anlayışı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012, s.171. Mihr Niyayiş (Mithra Duası) için bkz *Avesta Zerdüştilerin....*, s.344-345.

⁶² Hanns-Peter Schmidt, <http://www.iranicaonline.org/articles/mithra-i> erişim 06/04/2012

⁶³ Cumont, *Mysteries of Mithra*, Preface to the French Edition, s.5. Tıǧlı, bu *yazataların*, Mithra’nın kendi sıfatlarının cisimleştirilmelerinden oluşturulduklarını belirtmiştir. Tıǧlı, *Zerdüşst Hayatı ve Öğretisi*, s.159.

⁶⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.520.

⁶⁵ Esat Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004, s.113.

durmamıştır. Aynı zamanda doğrulara (bu durumda Arilere) “geniş otlaklar” kazandırmak için savaşmak gerekir. Böylece, zaman içinde bir yanıyla “güneş” tanrısı olsa da Apollon gibi okçu, yenilmesi imkansız (sol invictus) olan Mithra her türlü güvene layık bir şiddet tanrısı durumuna geldi.⁶⁶

Mithra'nın İran'da bu kadar etkili olması başka alanlarda da kendisini göstermiştir. İran'da Güneş takviminde yılın yedi ayı ile her ayın 16'ncı gününe Mihr adı verilmiştir. Fakat “Mihr” ismini taşıyan ayın 16'ncı günü (yani Mihrrûz) eski İran'da Tanrı Mihr/Mithra adına büyük törenlerle kutlanırdı.⁶⁷ Mihregan adı verilen bu tören eski İran'da kutlanan en önemli bayramlar arasında kabul edilirdi. Eski İran'da bu tarihlerde doğan çocuklara verilecek isimlerde *Mihr* ismi mutlaka olurdu.⁶⁸

3.1. Mithra Yeşt'e göre Mithra

Avesta, Yesna, Visperad, Videvat, Yeşt ve Hurda Avesta (Küçük Avesta) olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler arasında en eski metinler yetmiş iki kısımdan oluşan Yesna'da bulunur. Yesna'nın, Gathalar (ilahiler) olarak bilinen on altı kısmı geleneksel olarak Zerdüşt'ün kendisine atfedilir.⁶⁹

“Övgü, yakarış, tapınma ve bedel” karşılığında kullanılan *yeşt* sözcüğü Avesta'nın tanrıların övgüsünü konu alan kısmın ismine kaynaklık etmiştir. *Yeştâ/yeştler* adlı bölümdeki yeştlerin her birinde bir tanrıya seslenilmekte ve *yeşt*'in ismi seslenilen tanrının isminden gelmektedir. Avesta'da isimlerini kendisine sunulan tanrıların adlarından alan Hürmüz Yeşt, Hordad Yeşt, Surûş Yeşt Mihr Yeşt vb, 21 yeşt bulunur. Her yeştin *kerde* ismiyle bilinen fasılları bulunmaktadır.⁷⁰

Mihr Yeşt'te de, Mithra'ya seslenilmektedir. Avesta'nın en uzun yeştlerinden biri olan bu *yeşt*'in birçok yerinde Mithra'nın geniş otlakların sahibi olduğu vurgulanmıştır. Mithra'nın antlaşmaları güvence altına aldığı, hayat ve bereket verdiği, savaşçı olduğu, yalan söyleyenleri cezalandırdığı ve doğru söyleyenleri ödüllendirdiğinin belirtildiği bu *yeşt*'te Mithra, özetle şu şekilde anlatılmaktadır⁷¹:

3.1.1. Mithra, Ahura Mazda Tarafından Yaratılmıştır

Mithra, geniş otlakların sahibi,⁷² kendisine (Mithra'ya) kurban sunulmaya ve dua edilmeye değer olarak Ahura Mazda tarafından yaratılmıştır.⁷³ Mithra'ya kurban olarak da, Haoma, et ve doğru söylenmiş sözler sunulur.⁷⁴

Mithra şöyle demektedir: “Bana kim kurban sunacak? Kim bana yalan söyleyecek? Kim beni iyi bir adağa değer bir tanrı olarak düşünür? Kim benim sadece kötü bir adağa değer olduğumu düşünür? Ben, kudretimle kime parlaklık ve görkem vereceğim? Kime beden sağlığımı vereceğim? Ben kudretimle kime zenginlik ve tam refah vereceğim? Ben

⁶⁶ Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlar....., s.800.

⁶⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.522. Aynı yerde bu kutlamaların son zamanlara kadar sürdüğü belirtilmiştir.

⁶⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.523.

⁶⁹ Şinasi Gündüz, “Mecusilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.513.

⁷⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.725.

⁷¹ Mihr Yeşt'in Türkçe çevirisi için bkz *Avesta Zerdüştilerin...*, s.403-426.

⁷² Mihr Yeşt, 1/1, Mihr Yeşt, 1/4 ve birçok yerde.

⁷³ Mihr Yeşt, 1/1.

⁷⁴ Mihr Yeşt, 1/6.

kimi, ona erdemli bir döl vererek kutsayacağım? Kudretimle ben kime hastalığı ve ölümü vereceğim? Kime ben üretkenliği ve kısırlığı vereceğim? Bir vuruşla ben kimin dölünü kurutacağım?"⁷⁵

3.1.2. Ahura Mazda, Mithra'yı Güçlü Olarak Yaratmıştır

Ahura Mazda, Mithra'ya bin duyu, görmesi için onbin göz vermiştir. O, (Mithra) bu gözlerle ve duyularla kendisine yalan söyleyeni gözler. Bu gözlerle ve bu duyularla Mithra aldatılmazdır, on binlerce casusun sahibi, güçlü, her şeyi gören, aldatılmaz tanrıdır.⁷⁶

Mithra, uyumaz, o, her zaman uyanıktır. Zafer kazanan, ordu yöneten, güç sahibi ve her şeyi bilendir.⁷⁷

Mithra güçlüdür, refah verendir, toplantıların başkanıdır, dualarla memnun olur, yüksek bedene bürünmüş sözdür, güçlü kolları olan bir savaşçıdır. Daevaların (kötü tanrıların) kafataslarını parçalar ve acı vermekte son derece zalimdir. Yalan söyleyen kişileri cezalandırır. Aldatılmadığı zaman milletlere güç verir, onlara zafer verir. Yıkımdan hoşlanan milletin yollarını yerle bir eder.⁷⁸

Mithra, doğru söyleyen, toplantılara başkanlık eden, bin kulağı olan, iyi yapılı, yüksekte onbin gözü olan, çok bilgili, uyumayan ve her zaman uyanık olan bir tanrıdır.⁷⁹

Mithra, Aryen milletlerine mutlu bir yerleşim alanı vermiştir.⁸⁰

Mithra, muzaffer olandır, son moda silahlarla silahlanmıştır, karanlıkta gözetleyendir ve aldatılmaz olandır. O cesurların en cesurudur, o güçlülerin en güçlüsüdür, o tanrıların en akıllısıdır, o muzafferdir ve görkem sahibidir. Mithra'nın on bin gözü, on bin casusu vardır, güçlüdür, her şeyi bilendir, aldatılmaz tanrıdır.⁸¹

Mithra, en hızlıların arasında en hızlıdır, en özgür olanların arasında en özgürdür, en güçlülerin arasında en güçlüdür, toplantı başkanlarının başkanıdır, üremeyi verendir, semizliği verendir, sığır verendir, egemenlik verendir, oğul verendir, neşe verendir ve saadet verendir.⁸²

Mithra, çeşit çeşit bilgisiyle, Spenta Mainyu'nun⁸³ yaratıklarını güçlü bir biçimde çoğaltır ve iyi yaratılmıştır, kendi bedenini parlattığı zaman, ay gibi kendiliğinden parlayan en büyük *Yazata*'dır.⁸⁴

Mithra, suları ileriye doğru akıtan, yakarışları dinleyen ve bitkileri büyütendir.⁸⁵

⁷⁵ Mihr Yeşt, 27/107-109.

⁷⁶ Mihr Yeşt, 21/82. Bin duyuya ve onbin göze sahip olduğu değişik yerlerde söylenmektedir. Bkz Mihr Yeşt, 35/144; Mihr Yeşt, 7/25-27.

⁷⁷ Mihr Yeşt, 9/35.

⁷⁸ Mihr Yeşt, 7/25-27.

⁷⁹ Mihr Yeşt, 2/1.

⁸⁰ Mihr Yeşt, 1/4.

⁸¹ Mihr Yeşt, 33/141.

⁸² Mihr Yeşt, 16/65.

⁸³ Çok veren ve çok artıran anlamlarıyla Gathalar'da Ahura Mazda'nın en güzel cilveleri olarak kabul edilir. Ahura Mazda'nın bağışlayıcılığının simgesidir. Zerdüşt döneminden sonra Ahura Mazda'nın bu en önemli cilvesi, zamanla onun için ayrılmaz bir özellik olmuştur. Pehlevi edebiyatında her zaman sanki Ahura Mazda ile eşanlamlı bir sözcükmüş gibi onunla yan yana kullanılır olmuştur. Bkz Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.638-639.

⁸⁴ Mihr Yeşt, 34/142.

⁸⁵ Mihr Yeşt, 15/61.

Mithra'nın arabası göksel maddelerden yapılmış yüksek tekerlekli ve parlaktır.⁸⁶ Arabasını beyaz, parlayan, uzaktan görülen, iyiliksever, bilgi sahibi dört göksel savaş atı, göksel alan boyunca hızla çeker.⁸⁷

Mithra'nın arabasını hepsi aynı renk beyaz olan göksel yiyeceklerle beslenen ebedi dört aygır çeker ön ayaklarının toynakları altın nallıdır, arka ayaklarının toynakları gümüş nallıdır, hepsinin boyunduruğu aynı direğe koşulur, aynı boyunduruğu taşırlar.⁸⁸

Mithra'nın sağ tarafında iyi kutsal Sraoşa ilerler, sol tarafından uzun ve güçlü Raşnu ilerler.⁸⁹

3.1.3. Mithra'nın Yalana Karşıdır ve Cezalandırıcıdır

Mithra'ya yalan söyleyen zalimler bütün ülkeye ölüm getirirler. Ahura Mazda, Zerdüş'te şu şekilde seslenir: "Akdi bozma Ey Spitama! Ne inançsızlarla girdiğin akdi, ne de senin kendi inancında olan, inançlılarla girdiğin akdi. Çünkü Mithra hem inançlılara hem de inançsızlara sahip çıkar."⁹⁰

Mithra, yalan söyleyenleri –bütün ülke dâhil olabilir- şiddetle cezalandırır, yalan söylemeyenleri ise ödüllendirir.⁹¹

Mithra'ya hiç kimse yalan söylememeli, ne bir evin efendisi, ne bir kasabanın efendisi, ne bir kentin efendisi, Mithra bu durumda kızgın bir biçimde gelir ve o evi, kasabayı, kenti yerle bir eder. Mithra'ya yalan söylemiş kişi hangi taraftaysa, Mithra, kızgın bir biçimde o tarafa yönelir ve gazabı dinmek bilmez. Mithra'ya yalan söyleyenler ne kadar hızlı koşuyor olurlarsa olsunlar ulaşamazlar, ata binemezler, arabayı süremezler, Mithra'nın düşmanlarının attığı mızrak ve okları geriye doğru gider. Ve mızrak atılsa bile, vücuda ulaşırsa bile yara açmaz.⁹²

Geniş otlakların sahibi Mithra memnun kaldığı kişiye yardım eder. Memnun kalmadığı kişinin evini, kasabasını, kentini, vilayetini ve ülkesini yerle bir eder.⁹³

3.1.4. Ahura Mazda, Mithra İçin Yerleşim Yeri İnşa Etmiştir

Mithra, göksel tanrıların ilki olarak *Hara*⁹⁴, ya ebedi, hızlı atlı güneşten önce ulaşmaktadır.⁹⁵

Ahura Mazda, etrafında yıldızların döndüğü, ne gecenin ne karanlığın geldiği, ne soğuk ne sıcak rüzgârın geldiği, ne ölümcül hastalığın ne de Daevaların yol açtığı kirliliğin geldiği ve bulutların ulaşmadığı parlak bir dağ olan Haraiti Barezaiti'de Mithra için, bir yerleşim alanı inşa etmiştir.⁹⁶

Değerlendirme ve Sonuç

⁸⁶ Mihr Yeşt, 17/67.

⁸⁷ Mihr Yeşt, 17/68.

⁸⁸ Mihr Yeşt, 31/125. Arabanın tasviri için bkz aynı kitap Mihr Yeşt, 31/125–132.

⁸⁹ Mihr Yeşt, 25/100.

⁹⁰ Mihr Yeşt, 1/2.

⁹¹ Mihr Yeşt, 1/2–3.

⁹² Mihr Yeşt, 5/18–21.

⁹³ Mihr Yeşt, 22/87.

⁹⁴ *Hara*, günümüzde adı Elburz Sıradağları diye bilinen mitolojik bir dağdır. Yeştlerde Hera, Herayiti, adıyla söz edilen dağ olduğu belirtilmektedir. Bu dağın yeri hakkında kesin bilgi yoktur. Bir takım ipuçlarından hareket ederek bu dağın Kafkaslarda ve Azerbaycan'da olduğu söylenir. Bkz Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.279.

⁹⁵ Mihr Yeşt, 4/13.

⁹⁶ Mihr Yeşt, 12/50.

Mitra'ya dair ilk yazılı kaynak M.Ö. 1380'lerde Mitanniler ile Hititler arasında yapılmış olan barış antlaşmasına dayanmaktadır. Bu tarihten sonra kutsal metinlerde karşımıza çıkmıştır.

Mitra'nın kaydedildiği ilk dini metin Vedalar'ın en eski bölümü kabul edilen Rigveda'dır. Rigveda'da Mitra'ya bir ilahi ile hitap edilmiş olmasına rağmen onlarca ilahide Varuna ile birlikte kendisine de hitap edilmektedir. Varuna ile birlikte kendisine de hitap edilmesi Dumezil tarafından iktidarın dini ve dünyevi iki tarafını temsil etmelerine dayandırılmıştır.

Hint mitolojisinde Mitra ışığın tanrısı olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda antlaşmalara şahitlik ettiğine de inanılmıştır. Bu özelliğinin yanında kendisine başka tanrıların da destek verdiğiğine inanılmıştır. Mitra bu özellikleriyle ilk dönemlerde Hint mitolojisinde popüler bir tanrı olmasına rağmen Varuna'nın itibarının zayıflamasıyla birlikte kendi itibarı da zayıflamıştır. Mitra'nın Hint mitolojisindeki değişimi tek bir çizgi halinde gerçekleşmiştir.

Fakat Mithra olarak görüldüğü İran'da durum bu şekilde gerçekleşmemiştir. İran mitolojisinde Mithra tapımı Zerdüşt öncesi dönem, Zerdüşt dönemi ve Zerdüşt sonrası dönem olmak üzere üç şekilde değerlendirilebilir.

Zerdüşt öncesinde Hindistan'da olduğu gibi İran'da Mithra tapımı çok güçlü idi. Yine Hindistan'da olduğu gibi hem ışık tanrısı hem de sözleşmelere şahitlik yapan bir tanrı olarak görülmüştü. Zerdüşt döneminde ise diğer tanrılar gibi Mithra tapımı da kabul edilmemiştir. Zerdüşt'e ait Gathalar'da bu monoteist vurgu görülmektedir. Zerdüşt, bu inancı reddetmiş olmasına rağmen İran'ın bazı bölgelerinde Mithra tapımı halk arasında devam etmiştir.

Zerdüşt sonrası dönemde ise Mithra tapımı tekrar güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Öyle ki Zerdüşt'ün Avesta'sına kadar bu inanç karışmıştır. Hatta Avesta'nın en uzun *yeşt*'lerinden biri Mithra'ya ithaf edilmiştir. Ahamenişler döneminde güçlenen bu inanç İran sınırlarını taşımış, imparatorluğun ve magi rahiplerinin çabalarıyla Mezopotamya, Anadolu hatta Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Bir dönem Roma imparatorluğunda savaşçı özelliği nedeniyle askerler arasında popüler olan bu kült Hıristiyanlığın ortaya çıkması ile beraber ortadan kalkmıştır.

KAYNAKÇA

Alıcı, Mehmet, *Kadîm İran'da Din Monoteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012.

Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, Yöneten: Yves Bonnefoy, Türkçe Baskıyı Yayına Hazırlayan: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, c.II, Ankara 2000

Avesta Zerdüştîlerin Kutsal Metinleri, Çev.: Fahriye Adsay/İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2012

Bilgin, M. Sıraç, *Zarathuştra*, Berfin Yayınları, İstanbul 2003

Campbell, Joseph, *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, Çev: Kudret Emiroğlu, 3.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2003

..... Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara 2003

Challaye, Felicien, *Dinler Tarihi*, Çev: Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, 5.Basım, İstanbul 2002

Cumont, Franz, *The Mysteries of Mithra*, İngilizceye çev.: Thomas J. McCormack, Şikago 1903

Demirci, Kürşat, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991

Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, Çev: Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, 2.Basım, İstanbul 2007, c.I

Geden, A. S., *Select Passages Illustrating Mithraism*, Great Britain 1925

Guenon, Rene, Vedanta'ya Göre İnsan ve Halleri Hint Felsefesinde Kamil İnsan, Çev: Atilla Ataman, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2002

Haug, Martin, *Essays On The Sacred Language, Writings, And Religion of The Parsis*, London 1907

Herodotos, *Tarih*, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012

İznik, Erkan, "Anadolu'daki Gizemli Işık: Mithra", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yayınları, Ankara 2004

Jones, H. Stuart, "Mithraism" *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Edited by James Hastings, c.VIII, New York 1915.

Kadir, C.A., "İslam Öncesi Hint Düşüncesi", Çev: Kürşat Demirci, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yayınları, c.I, İstanbul 1990.

KIZIL, Hayreddin, "Mitra'dan Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 17, sayı: 55, Erzurum 2013.

Korkmaz, Esat, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004

Malandra, William W., *An Introduction To Ancient Iranian Religions –Reading FromThe Avesta And The Achaemenid Inscriptions*, USA 1983

Mallory, J.P., *Hint Avrupalıların İzinde Dil, Arkeoloji ve Mit*, Çev: Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2002

Müller, F. Max, *Contributions To the Science of Mythology*, London 1897

O'Flaherty, Wendy Doniger, *Hindu Mitolojisi*, Çev Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1996

Şeriati, Ali, *Dinler Tarihi*, Çev: Erdoğan Vatanserver, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2001

Taraporewala, Irach J.I., *Zerdüşt Dini Zerdüşt'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, Çev: Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2002

P. T. Raju, Ningsit Chan, Joseph M. Kitagawa ve İsmail Raci Faruki, *Asya Dinleri*, Türkçesi, Abdullah Davudoğlu, İnkılab Yayınları, İstanbul 2002

Shaked, Shaul, *Dualism in Transformation Varieties of Religion in Sasanian Iran*, London 2005

Tığlı, Asiye Zerdüşt Hayatı ve Öğretisi, Beyan Yayınları, İstanbul 2004

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008

....., *İran Edebiyatı*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012

Zenaidi, A. Ragozin, *Media, Babylon, Persia From the Fall of Nineveh To The Persian War*, London, 1889

İnternet

Hanns-Peter Schmidt, <http://www.iranicaonline.org/articles/mithra-i> erişim 06/04/2012, 02/09/2013 ve farklı tarihlerde

Ralph T.H. Griffith tarafından çevrilmiş Rigveda için <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/index.htm> erişim, değişik tarihlerde

Catholic Encyclopedia, <http://www.newadvent.org/cathen/10402a.htm> erişim, 15/05/2012